

Food
and
Agriculture
Organization
of
the
United
Nations

Na Cava
na i Vakarau
ni kena
Vakayagataki
Vakayalomatua
nai Qoliqoli?

**Na Cava
na i Vakarau
ni kena
Vakayagataki
Vakayalomatua
nai Qoliqoli?**

FIJI

Translated by
Joeli Veitayaki and Timaima Nailolo

FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS
Rome, 2001

The designation employed and the presentation of material in this information product do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the Food Agriculture Organization of the United Nations concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries.

ISBN 92-5-904541-X

All rights reserved. Reproduction and dissemination of material in this information product for educational or other non-commercial purposes are authorized without any prior written permission from the copyright holders provided the source is fully acknowledged. Reproduction of material in this information product for resale or other commercial purposes is prohibited without written permission of the copyright holders. Applications for such permission should be addressed to the Chief, Publishing and Multimedia Service, Information Division, FAO, Viale delle Terme di Caracalla, 00100 Rome, Italy or by e-mail to copyright@fao.org

© FAO 2001

NA CAVA NA I VAKARAU NI KENA VAKAYAGATAKI VAKAYALOMATUA NA I QOLIQOLI?

Na qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so e rua na i vurevure levu ni cakacaka, i lavo, vakacegu kei na qito ka ra rawata tiko kina e milioni vaka milioni na lewe i vuravura na nodra bula. Sa ka bibi kina me na vakayagataki vakayalomatua na noda i qoliqoli kei na kena sasalu ka me na rawa ni sautu tiko ga na ika kei na sasalu e na veigauna mai muri. Na cakacaka oqo e na bibi me da vakaitavi taucoko sara kina.

E na 1995, era sa mani loma vata kina e sivia ni 170 na veimatanitu lewe ni Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele (Food and Agriculture Organisation) me ra taurivaka na i Vakarau ni kena Vakayagataki Vakayalomatua nai Qoliqoli (Code of Conduct for Responsible Fisheries). Na i Vakarau (ni kena Vakayagataki Vakayalomatua na i Qoliqoli) oqo e sega ni lawa me vauca na qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so. Na i naki levu ga ni i Vakarau (Code) me dusidusi ka okati ira kece sara e ra vakaitavi e na qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so e loma ni vanua se e wasawasa ni noda veivanua. Na usutu levu ga ni i Vakarau sa i koya na kena cuqeni ka navuci e so na sala me cakacakataki kina na vei ulutaga ka virikotori tu e na i Vakarau.

E sivia e rua na yabaki na dede ni kena tovolei me vakamatatataki na veiulutaga e umani tu e na i Vakarau. E okati tiko e na veiulutaga oqori na i naki kei na usutu ni i Vakarau, na gaunisala me muri e na kena cakacakataki, na navunavuci ni veika me rawati kei na gacagaca ni kena cakacakataki. E ra a vakaitavi e na cakacaka oqo ko ira na mata mai na i Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele (FAO), na veimata i soqosoqo cokovata ni veimatanitu, na veisoqosoqo ka ra tu ga vakataki ira ka ra sega ni vakamatanitutaki, kei ira na dau qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so. Na veiulutaga e tu e na i Vakarau e okata na gacagaca taucoko ni qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so ka ra sa veivakadonui kina na kena dau e na noda vuravura.

Na kena vakavatukanataki na i Vakarau oqo e i tavi ni veimatanitu, veivanua kei na veitabana ni qoli e so ka sega ni i tavi ni Soqosoqo ni

Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele. Na i tavi ga ni Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele me tokona na nodra cakacaka na veimatanitu kei na veivanua e na kena taurivaki na i Vakarau ka sega ni vakaitavi vakadodonu e na kena cakacakataki.

E na rawa ni cakacakataki vakavinaka sara na i Vakarau oqo kevaka e okati ka vakayagataki me tiki ni lawa kei na i tuvatuva ni qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so ni matanitu se na dua na vanua. Sa i tavi ni veimatanitu kei na vanua yadua me ra veitaratara kei ira na veitabana taucoko sara era okati e na vakayagataki ni qoliqoli ka me ra vaqaqacotaka na nodra veitokoni e na kena taurivaki se vakayagataki na i Vakarau. E Viti, sa i tavi ni matanitu me ra vakauqeti na veitikina, veikoro kei na veitikotiko me ra taurivaka na i Vakarau ka me ra tovolea ka okata me nodra i dusidusi e na qoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so.

Na i Vakarau e vakamacalataki tiko oqo e na sega ni rawa ni vakavatukana kevaka e sega ni okati mai vei keda taucoko me tiki ni kena vakayagataki na i qoliqoli kei na kena sasalu. Oqo e baleta ni vakayagataki vakayalomatua ni noda i qoliqoli e dodonu me da vakaitavi taucoko kina. Na i Vakarau oqo e sa rawa ni i kalawa taumada e na kena sagai na noda bula sautu ka marau e na veisiga ni mataka.

Na i vola dusidusi lailai oqo e sega ni i Vakarau ni Kena Vakayagataki Vakayalomatua na i Qoliqoli ia e dua ga na i vakamacala rawarawa ni veitikina bibi e okati tu e na i Vakarau. Sa nuitaki ni na vakavure vakasama ka vakauqeti keda me da na vakayagataki vakayalomatua na veitabana ni kena vakayagataki na i qoliqoli kece sara, veitalia ga se vakacava na kena levu se lailai.

E sa vakadewataka oti na i Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana Kei Na Vakayagataki Qele nai Vakarau ki na lima na vosa kilai levu: vosa vaka Arapea, vaka Jaina, vaka Vavalagi, vaka Varanise kei na Spanish . E sa vakadewataki talega e na so na veivosa ni veimatanitu e vuravura ka ra vakaitavi kina na veimatanitu oqori kei na veimataisoqosoqo tale eso. E daidai e sa volai tu na i Vakarau e na vosa vaka: Albania , Croatia , Estonia , Farsi , Jamani Iceland , Indonesia , Itali , Japanese , Polish , Rusia , Sinhalese Slovenian , Tamil , Thai kei na Tigrina . E sa vakadewataki tale ga

nai vola dusidusi lailai ni vakamacala ni i Vakarau oqo e na walu na veimataqali vosa e na wasa Pasifika ka wili kina na vosa vaka Viti.

Vei kemuni ko ni vinakata mo ni kila e so tale na ka matai lalai me baleta na i Vakarau ka via dua tale ga na nomuni i lavelave, mo ni qai raica ga e na FAO Fisheries Department Website e na Internet . Na nodratou website e sa volai toka oqori:

<http://www.fao.org/fi/agreem/codecond/codecon.asp>

Kevaka e sega ni rawa na veitaratara e na internet , ni qai volavola ga e na address e toka oqo: The Chief of Service, FIPL/ Fisheries Department, Food and Agriculture Organisation, Viale delle Terme di Caracalla, 00100, Rome, Italy me dua mai kina na i lavalave. Me qai vakamatatataki ga se na i lavelave e na vosa vakacava ko ni vinakata.

Tukutuku taumada

Sa dodonu me vakadeitaki tiko na kena bibi na maroroi ka taqomaki tiko ni noda i qoliqoli e na gauna oqo kei na veigauna mai muri. Na vakayagataki vakayalomatua ni noda i qoliqoli e vakabibitaki kina me ra na cakacaka vata na veimatanitu kei ira kece sara e ra vakaitavi e na veitabana ni qoli. E dodonu kina me da veitauri liga taucoko e na kena maroroi ka vakayagataki vakayalomatua na i qoliqoli kei na kena sasalu me na dau rawa tiko ga kina na i vakatagedegede i cake ni rawa ka e na veigauna taucoko ni qoli. E bibi sara me da nanuma ni na rawa walega me na vakayagataki vakabalavu na i vakatagedegede i cake ni rawa ka e na veigauna taucoko ni qoli kevaka e da vakadonua me yalani na noda qoli e na kena i vakatagedegede e na rawa kina me da dau qoli me yacova yani na i vakatagedegede ko ya ena veigauna taucoko (maximum sustainable yield). Sa bibi kina me da kila ni kevaka e da vinakata me da na dau rawata tiko ga na i vakatagedegede e cake e na veigauna kece ni noda qoli, e sa dodonu me da na yalana na noda vakayagataka na i qoliqoli e na kena i vakatagedegede e veirauti kaya.

Me dau nanumi tudei ni i tuvaki ni i qoliqoli e vakatau sara ga e na ka e da vinakata kei na ka eda cakava. Kevaka e vinakati me sautu tiko na i qoliqoli ia me da na kakua ni qoli sivia na i vakatagedegede ka

ra sa na sega ni rawa ni sotava na ika kei na sasalu e na i qoliqoli. E sa na vinakati kina me na biu vata e dua na i tuvatuva: na i vakarau ni qoli, kei na lalawa e so, me na rawa ni na maroroi tiko kina na i qoliqoli kei na kena sasalu ka me na rawa kina me i vurevure ni kakana ka kakua ni drava e na dua na gauna.

Na usutu levu ni i Vakarau me veivuke vei ira na veimatanitu kei na veivanua e na kena vakatorocaketaki ka vakavinakataki na nodra qoliqoli ka me na rawa ni ra dau qoli na lewena ka ra yacova nai vakatagedegede e cake ni rawa ka mai na qoliqoli e na veigauna taucoko. E na cakacaka oqo e gadrevi vakalevu kina na veivuke e na veimatanitu lailai me vakataki ira na veivanua e ra se qai vakatorocaketaki ira tiko baleta ni sega vei keda na i lavo, kila kei nai tuvatuva ni cakacaka ka vinakati.

Na i Vakarau, e vakauqeti ira na leweni i Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele (FAO) me ra veitokoni ka veivuke e na noda vakatorocaketaki keda na veivanua vakataki Viti ka da se qai vakatorocaketaki keda tiko me da rawata ni cakacakataka vakataki keda na vakayagataki vakayalomatua kei na taqomaki ni noda i qoliqoli kei na kena sasalu.

Na i Vakarau e vakamacalataka na i tuvatuva ni kena vakayagataki vakayalomatua na i qoliqoli kei na i walewale ni qoli me vakayacori me rawa ni katoa tiko ga kina nai qoliqoli. E okati tale ga e na i Vakarau na susu ika kei na veisalu tale e so, na veicakacaka kei na veivakatorocaketaki tale e so e dau vakayacori e matasawa kei na kena volitaki na veika e rawa mai. E vakabibitaki tale tiko ga e na i Vakarau oqo na nodra veitokoni na veivanua kece sara e na veitabana kece sara e ra vakayagataka na i qoliqoli.

E sega ni vakamatatataki e nai Vakarau na veika e dodonu me ra vakayacora na dau qoli, veimatanitu se na veitabana tale e so e na kena cakacakataki ka taurivaki nai Vakarau. E sa vakarautaka tiko na i Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele e so na i dusidusi matata e na ulutaga duidui ka tokona na vakayagataki ni i Vakarau. Na i naki ni dusidusi oqo me vakavure vakasama vei ira e ra veiliutaki e na veitabana se veimataqali cakacaka e na veisala e so e rawa ni muri me taurivaki kina na i Vakarau.

Vakayagataki vakayalomatua ni i qoliqoli

E dodonu me tiko e dua na i tuvatuva matata ka maqosa ni vakayagataki vakayalomatua ni qoliqoli e na veimatanitu taucoko. Na tikina oqo e vakabibitaki tiko e na i Vakarau ka ra duavata kina ko ira e ra dau kauwaitaka na i qoliqoli, na veitabana ni qoli, na tamata cakacaka, na veimata i soqosoqo ni veika tu vakavolivoliti keda, kei ira na veisoqosoqo lelevu e ra dau kauwai e na ulutaga ni vakayagataki vakayalomatua ni i qoliqoli.

E gadrevi e na i Vakarau me tauyavutaki e so na i soqosoqo ni vakayagataki vakayalomatua ni i qoliqoli ni veimatanitu e na veivanua era se sega kina se me ra vakakaukauwataki na veisoqosoqo e na veivanua e ra sa tiko rawa kina. Ko ira na i soqosoqo vaka oqo, kei ra duavata kina na i taukei ni qoliqoli e rairai sa gaunisala taudua beka ga e na rawa kina na i naki ni kena maroro ka taqomaki na i qoliqoli. Na cakacaka vata e tukuni tiko oqo e sega wale ga ni vakabibitaki kina na veika e ra veivakadonui kina na veimatanitu ia e sa okata tale ga na veitauri liga kei na veidinadinati e na tikina, koro se vanua.

Sa ka bibi dina kina veitabana ni qoli taucoko sara me ra cakacaka tiko e na dua na i tuvatuva dodonu ka matata ka vakabibitaki kina na veitaravi ni ka me caka e na kena vakayagataki vakayalomatua na i qoliqoli.

E dodonu me vakabibitaki ni vakayagataki ni qoliqoli kei na kena sasalu e dodonu me caka vakavuku ka me na rawa ni vakalailaitaki kina na vakacacani ni veika bula ka tu vakavolivoliti keda, vakalailaitaki na benu, ka taqomaki tiko na i tuvaki ni ika e qolivi. E dodonu me na lavetaki vakamatata na veicakacaka kece ni qoli e ra na qarava na dauqoli. Me vakakaukauwataka na matanitu na lawa kei na i tuvatuva me qarava e na kena vakatulewataki ka me tau na i totogi e so vei ira e ra beca na lewa. E na rawa ni tau na i totogi i lavo se vesu sara na nodra laiseni na cala bibi.

Ni navuci tiko na lalawa ni qoliqoli sa ka bibi me na dau veidutaitaki vata na veika ena rawa mai e na qoli kei na veika e vakayagataki se kena i sau, na veika e na kauta mai ki na noda vanua, kei na noda bula ni veimaliwai.

E na kena vakarautaki na lalawa ni qoli, sa dodonu kina veivanua me ra vakayagataka na veitukutuku ni vakadidike sa tu ka me dau nanumi ka taurivaki tale ga na i vakarau ni qoli vakavanua nodra na noda qase, nã veika e ra kila kei na veika e veiganiti me taurivaki e na nodra i tikotiko. Kevaka e sega ni tiko e dua na i tukutuku matata ni vakadidike me na qarauni vinaka na kena biu na i yalayala ni qoli e na veivanua.

Me ra na dau vakauqeti o ira e ra dau kawaitaka na qoli, na veisoqosoqo kei na tamata yadua, me ra vakaraitaka na veika e ra nanuma kei na nodra rai me baleta na qoli. Me dau nanumi tale ga na veika e ra gadreva na i taukei ka ra rawata tiko na nodra bula e na qoli. Me ra tovolea na veimatanitu kei na vanua me caka na vuli vei ira na dauqoli kei na dau susu ika kei na veisasalu tale e so. Me ra duavata ka vakaitavi e na kena tuvani ka cakacakataki na lalawa ni kena vakayagataki vakayalomatua nai qoliquoli ni kua kei na veisiga sa tu e matada.

Me tarovi na kena vakayagataki na veika e dau kacabote, na veika gaga kei na i vakarau ni qoli vakarerevaki e so ka me na rawa ni maroroi kina na i vurevure ni ika kei na sasalu ni waitui.

Me ra raica na veimatanitu me ra a vakatarai ga me ra qoli na waqa ka tu vei ira na laiseni. Na i walewale ni qoli taucoko sa dodonu me vakayagataki vakayalomatua ka me muria na lawa virikotori ni matanitu ka vakabibitaki kina na kena taqomaki ka vakayagataki vakavuku na i qoliquoli.

Me vakarauta ga na levu ni waqa ni qoli e soli vei ira na laiseni kei na vanua qolivi ka me na tarova na qolivi vakasivia ni i qoliquoli. Me qarauni tale ga na i yaya ni qoli e vakayagataki kei na veika e rawa ni vakayacora ki na veika bula ka tu vakavolivoliti keda. E dodonu me kilai na i vakavakayagataki ni yaragi ni qoli vovou e so ni bera ni vakadonui na kedra vakayagataki baleta ni na rawa ni vakavuna na kawa boko ni ika kei na sasalu kei na kedra qolivi na veika e sega ni dodonu me ra qolivi baleta ni sa takiveiyaga na kedra i wiliwili. Me vakawabokotaki na i yaya ni qoli kei na i vakarau ni qoli e dau sivia na kena vakacaca e na noda wasawasa kei na kena i yau bula.

Me dau voli ga na waqa ni qoli e sega ni vakavu benu vakalevu

ka me ra kila tiko na i taukei ni waqa kei ira na kena kai mua, me ra kakua ni vakadukaduka se benu ca.

Sa dodonu kina veimatanitu me ra vakayagataka e dua na i tuvatuva me vakalailaitaka na kubou kei na kasi gaga ka tu e na veigacagaca ni misini ni vakabatabatataki kakana e na veiwaqa ni qoli ka ra vacacana tiko na cagi bulabula e da ceguva. Me vakawabokotaki na veigacagaca ni misini ni vakabatabatataki kakana vakaoqo ka ra vakavu leqa kina cagi e na noda vuravura.

Me taqomaki na cakau, lomaloma, matasawa, veitiri, veidogo, drano kei na veilobolobo mai na veisau e vakacaca kei na benu ca. Me ra na tu vakarau na veimatanitu me ra vakayagataka e so na i tatarovi totolo me taqomaki kina na veitikini i qoliqoli taucoko oqo mai na vakacaca ni cagilaba, uneune, waluvu, kei na loka ka na rawa ni vakavuna na vakacacani ni i qoliqoli.

Matanitu soli veivakadonui se i vola tara

Me ra qarauna na veimatanitu e tu na nodra waqa ni qoli ka ra qoli tu e na veivanua tani e so me dau soli na i vola tara ni qoli (laiseni) vei ira na veiwaqa ni qoli taucoko sara e ra biuta na nodra i yalayala ni vanua ka gole ki qoli ki vanua tani. Me dau tiko tale ga e dua na i tukutuku matata ni waqa kece sara e ra qoli tiko e na veivanua tani.

E i tavi ni matanitu soli veivakadonui se i vola tara ni qoli (laiseni) vei ira na waqa ni veivanua tani, me na vakadinadinataka ni vinaka tu na i tuvaki kece ni waqa ka tiko tale ga na kena inisua. Sa dodonu me na vakatakilakilataki tu vakavinaka na veiwaqa kei na kena i yaya kece sara. Me vaka na kena lawa, me na vakarautaki tale ga na i tukutuku taucoko me baleta na vakacalaka e dau yaco vei ira na kai waqa vulagi ki na nodra dui matanitu.

Matanitu vakaikelekele ni waqa

Sa dodonu kina veimatanitu me ra dau dikeva sara vakavinaka na waqa ni qoli kece e ra dau curu mai kina nodra i kelekele ni waqa ka qai vakavo ga ni dua na leqa tubu koso. E taurivaki na i tuvatuva oqo me vakadinadinataki kina ni vakayacori tiko vakadodonu na qoli. Me ra dau duavata, cakacaka vata ka veirogoci na veimatanitu

vakaikēlekele ni waqa kei ira na veivanua ka nodra na waqa e na gauna e dau vaqāqai kina na leqa e dau yaco e na waqa ni qoli mai vanua tani.

E dodonu me i vakavakacegu vinaka vei ira na waqa na i kelekele ni waqa ka me tu kina na vanua kei na veiyaya taucoko e gadrevi e na cicivaki ni dua na waqa: vanua ni vakavinakataki waqa, vanua ni volivolitaki kei na volivoli, waidroka, vanua ni vakacegu kei na veivakamarautaki kei na veiyaya ni maroroi benu.

Na veivakatorocaketaki ni susu ika kei na veisasalu tale e so

Na usutu levu ni veivakatorocaketaki ni susu ika kei na veisasalu tale e so sa i koya na kena maroroi ka taqomaki na veimataqali ka bula tale e so e ra tu e na veivanua vakawavoliti keda kei na kena vakatuburi cake na levu ni ika kei na sasalu e susugi me rawa ni ra kania ka rawata kina na kedra e lewe vuqa cake na lewe ni vanua.

Na wai, toba kei na vanua mamaca e tiko tikiva na matasawa, e ra dau vakayagataki vakalevu me i vurevure ni bula vei ira na veitabana duidui me vaka na saravanua, kelekele ni waqa, qoli, kei na susu ika kei na veisasalu tale e so. E na veivanua vakayagataki vakalevu vakaoqo e ganita me wasei vakatautauvata ka vakadodonu na kena vakayagataki ka me kua kina na veileti. Sa dodonu kina vei ira na veimatani e na veivanua vakaoqo me ra qarauna me dua na kena i tuvatuva se lalawa ni wasei ni kena vakayagataki na veivanua vaka oqo.

Na veivakatorocaketaki ni susu ika kei na veisasalu tale e so e sega ni dodonu me vakaleqa na nodra bula na veitikotiko e na veivanua oqo, na nodra veitosoyaki kei na levu ni ka e ra dau rawata mai na veivanua ni qoli. Me tovolei ka me dua nai walewale ni kena laurai ka dikevi na mawe ni susu ika kei na veisasalu tale e so ka me na dua na i walewale ni kena dikevi na kedra kakana na ika susu kei na i vakabulabula ni qele e vakayagataki e na susu ika kei na veisasalu tale e so. Na vakayagataki ni veiwainimate e so me vakayagataki vakalailai ga baleta ni na rawa ni vakacacana na veika bula ka tu vakavolivoliti keda. Me dau qarauni na i tuvaki kei na i vakatagedegede ni ika kei na sasalu e ra dau susu ka me laurai me na kua ni vakavuleqa ki vei ira e ra na vakayagataka.

Na susu ni dua na ika se sasalu vou sa dodonu me qarauni baleta ni rawa ni dau tete na kena revurevu kei na veika e vakavuna ka rawa ni sivia na i yalayala ni dua na vanua. Sa dodonu gona kina vei ira na veivanua kei na veimatanitu e ra via tovolea na susu ika kei na veisasalu tale e so vakaoqo me ra dau veitaratara taumada kei ira na veivanua ka ra toka veitikivi. E dodonu me dua tale ga na veidinadinati me sa koto rawa me baleta na i vakarau ni kena veikauyaki na veika bula e wai, mai na dua na vanua ki na dua tale. Na kena i walewale oqo e na tarova na tete ni mate ka rawa ni sala vata mai kei na veikauyaki ni veimataqali ika susu. Me tovolei tale ga ke vaka e rawa me tomana na tabana ni susu ika kei na veisasalu tale e so na kena vakacokotaki na veika bula e ra sa via kawa boko yani. E na daumaka sara me vakayagataki na veigaunisala e tu me taqomaki kina na veimataqali veika bula e wai ka ra sa kawaboko tiko.

Duavata na vakayagataki ni qoliqoli kei na veivakatorocaketaki e matasawa

E na gauna e dau navuci kina na veika me vakayacori me baleta na vakavakayagataki ni vurevure ni bula e matasawa se na kena vakatorocaketaki, e dodonu me dau nanumi na veika e ra nanuma na lewe ni vanua kei ira na dauqoli ka ra vakaitikotiko e na veivanua oqo kei na nodra i vakarau ni bula. E matasawa e ra lewe vuqa na veitabana e ra bula ka cakacaka voli kina me ra rawata na nodra bula. Sa dodonu me ra vakauqeti me ra vakayagataka vakayalomatua na i qoliqoli ka me kakua kina na veileti vakataki ira se veileti vata kei ira na dui tabana tale eso. E na uasivi sara me ra cakacaka vata ka duavata na veivanua toka veitikivi me ra taqomaka ka vakayagataka vakayalomatua na sasalu kei nai vurevure ni bula e na veivanua vakaoqo.

Na veika e vakayacori ni oti na qoli kei na veivoli

Me ra vakayarayarataki na lewe ni vanua me ra dau kana ika kei na veikakana tale e so e dau caka mai na ika. E sa i tavi ni matanitu me taqomaki ira na lewe ni vanua ka vakavulici ira me ra kila ni ika e kakana yaga kina yago ka bulabula. Sa dodonu me na vakarautaka na matanitu e dua na i vakarau tudei ka vaqaqacotaka na kena vakayagataki me na daumaka tu kina na i vakatagedegede ni ika ka

taqomaki tale ga na nodra bula na lewe ni vanua e ra na vakanuini kina.

Me da na kakua ni vakacalai na lewe ni vanua e na i tukutuku ni veivoli mai vei ira na dauveivoli. Me da duavata na veivanua oqo e na kena buli e so na lawa raraba ni tiko bulabula ka vakayacori tale ga na soli ni sitivikiti vei ira e ra taurivaka na lawa kei na i walewale ni vakarautaki ni i voli ka vakadonui (certification). Na i walewale ni maketetaki ni voli vakaoqo e sa taurivaki tu ni kua e na kena sagai me vakalailaitaki na vakacaca ni qoli.

Me qarauni vakavinaka me dau savasava na i vakarau ni kena dau vakarautaki na ika, na kena vakau kei na kena maroroi. Me vakalailaitaki na veika e biu tani mai na sasalu taucoko e rawa mai na qoli; me dau vakayagataki vakavinaka na ika taucoko e rawati vakabibi na mataqali e sega ni dodonu me qolivi; ka me vakayagataki vakamaqosa na wai, na kaukauwa vakalivaliva kei na kau, e na gauna e dau vakarautaki kina na ika. Me vakauqeti na kena vakarautaki ka buli na i voli vivinaka baleta ni na rawata mai vakalevu na i lavo vei ira na dauqoli.

Na lawa ni veivoli me baleta na ika kei na veikakana e rawa mai na ika sa dodonu me matata, rawarawa na wiliika ka lako vata kei na lawa vakadonui raraba e vuravura. Me ra dau vakasalataki na dauqoli, na dauvolivoli kei ira na veisoqosoqo tale e so e na gauna e dau veisautaki se vakavoui kina na veilawa e tara na qoli kei na kena cakacaka. Me dau vakadewataki tale ga vei ira na veivanua tale e so na veisau oqo me solia vei ira na gauna me rawa ni ra qai veiveisautaka kina na veika e ganita na nodra i vakarau ni veivoli.

Me kakua ni okati e na veivoli e vuravura na kena qolivi na ika ka sa dau qolivi vakawasoma, ka me ra duavata na veimatanitu kei na vanua e na kena vakamuri na veiyalayalati me baleta na kena veivolitaki na ika e ra sa voleka ni kawaboko. Me taqomaki tiko ga na i qoliqoli kei na kena sasalu ka me kakua ni vakalailaitaki baleta na veivoli ka salavata kei na kena vakayagataki.

Vakadikevi ni qoliqoli

Na lalawa ni vakayagataki ni qoliqoli tuvalaki vakamatau e na vakatau ki na i vakatagedegede ni vakadidike e sa vakayacori oti. Sa dodonu kina me ra cakava e so na i yaya ni vakadidike na veimatanitu kei na veivanua, ka ra vakabulabulataka na vuli e na tabana oqo vei ira na kena dau. Me ra dau veitokoni na veisoqosoqo e vuravura e na sasaga oqo ka me dau vakaliuci tiko na nodra gagadre na veivanua ka ra se qai vakatorocaketaki ira tiko kei na veivanuanu lalai.

Ni bera ni vakayacori na vakadidike sa dodonu me na raici ka kilai tiko na i tuvaki ni ika kei na vanua e ra bula kina ka me raici tale ga na veisau e yaco tiko. Me kumuni na i tukutuku e so me baleta na veisau e yaco ni vakayagataki na veiyaya duidui ni qoli. Na vakadidike vakaoqo e yaga vakalevu e na gauna e dau digitaki kina e dua na vanua me vakayagataki kina e dua na i yaya ni qoli se i vakarau ni qoli vou.

Me ra dau cokovata na veimatanitu kei na veivanua e na sasaga ni vakadidike raraba. Me dau muri na lawa virikotori ni vanua ko ya e na gauna ni vakadidike, ka me soli sara na i tukutuku oqo kina veisoqosoqo ni qoliqoli e na veivanua oqo ka veikauyaki tale ga vei ira na veivanua tale e so e ra vinakata mai.

Duavata na veimatanitu kei na veivanua e vuravura

Me ra dau duavata ka cakacaka vata na veimatanitu kei na veivanua kei ira na veisoqosoqo ni qoliqoli e na veika e baleta na i qoliqoli. Na i vakarau ni kena vakayagataki e na dua na vanua sa dodonu me tautauvata kei na kena e ra taurivaka na veimatanitu kei na veivanua tale e so vakabibi ke tautauvata na ika e ra qoliva. Na veitokoni vakaoqo e na vakalailaitaka sobu na leqa me baleta na i qoliqoli, ka sa na rawa tale ga ni wali malumu ni duidui, kevaka e tiko.

Me ra na dau saga na veisoqosoqo ni qoli me na vakalesui tale mai na i lavo e vakayagataki e na kena taqomaki, kei na cicivaki ni veicakacaka ni vakadidike ni i qoliqoli na lewena. Me ra na dau vakatarai tale ga na veimata mai na i soqosoqo ni qoli e na noda veitikotiko me ra vakaitavi e na i soqosoqo levu ni qoliqoli.

Na i balebale ni veika kece oqo?

Na ika e dua na i vurevure ni bula ka rawa ni na dau tamusuki e na veigauna kevaka wale ga e tiko e dua na lalawa matau me muri tiko e na veigauna kece e vakayacori kina na qoli kei na kena veigacagaca kece. E vakatale ga kina na susu ika kei na veisasalu tale e so. E ganita me na vakatetei vakararaba na veimataqali walewale ni susu ika kei na veisasalu tale e so e sega ni vakacacana na veika bula ka tu vakavolivoliti keda baleta ni na yaga sara vakalevu e na bula vakaitikotiko kei na bula vakailavo ni noda veivanua kei na matanitu.

Kevaka e cakacakataki vakavinaka na i Vakarau ni kena Vakayagataki Vakayalomatua na i Qoliqoli ka rawa vinaka tale ga na kena i naki, ni ra vakamuria vakadodonu ko ira kece sara e ra vakayagataka na i qoliqoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so, e da na rawata tiko na ika kei na veisasalu tale e so e na veigauna oqo kei na veigauna mai muri. Sa tu kina e dua na i tavi bibi vei keda na i taba oqo, ko ya me da qarauna na ika kei na sasalu sa tu rawa me kakua ni vakasabusabutaki se vakayagataki vakasivia ka me na rawa ni rauti ira tale ga na luveda ni mataka.

Sa veivakauqeti na i Vakarau oqo vei ira na veimatanitu kei keda na lewena me da duavata ka vakarautaka e dua na i tuvatuva se lalawa rawarawa ka matata me baleta na kena vakayagataki vakayalomatua na noda i qoliqoli me na vakabulabulataka ka vakacokotaki vinaka kina. Na i tuvatuva oqo e na yaga sara vakalevu e na veigauna ni mataka ka na kauta tale ga mai e levu na veika vinaka, me vaka na vakavinakataki ni tuvaki ni qoliqoli kei na kena sasalu, vakadeitaka na i vurevure ni kakana kei na vurevure ni lavo.

Kevaka e ra na duavata na veimatanitu kei na veivanua kece e vuravura e na kena cakacakataki na i Vakarau ni kena Vakayagataki Vakayalomatua ni Qoliqoli e na levu ka sautu tiko ga na noda i qoliqoli e na veigauna mai muri. Sa nuitaka na tabana ni Qoliqoli e na i Soqosoqo ni Matabose kei Vuravura ka Qarava na Kakana kei na Vakayagataki Qele ni na yaga vakalevu na i vola dusidusi lailai oqo ka ko ni na veivuke e na kena vakayagataki vakayalomatua, ka veivakatorocaketaki na i qoliqoli kei na susu ika kei na veisasalu tale e so e vuravura.

Na i vola dusidusi ogo e sega ni i lavelave ni i Vakarau ni kena Vakayagataki Vakayalomatua na i Qoliqoli ka ni dua ga na kena i vakamatala leka leka. E sa vakamatalataki tu eke na vevakasama bibi ka tu ena i Vakarau ni kena Vakayagataki Vakayalomatua na i Qoliqoli ka ganita mo ni kila na lewe ni vanua ka vakasusu kei ira na dau qoli kei ira na dau susu ika kei na veicasalu tafe e so.

E dina ni vakamatalataki tu ena i dusidusi ogo na i tavi ni matanitu, e bibi vei keda na i taukei e Viti ka da taukena na noda i kanakana kei na i qoliqoli me da cuqeru ka tutaka na sasaga taucoke sara e golevi me vakayagataki kina vakavinaka na i jau bula taucoke ena noda i qoliqoli. Na vakamama me da lauka ni waraka na matanitu me qai mai vakaraitaka vei keda na ka e vinaka me cala kei na kena e sega ni vinaka ka me vakalawohokotaki. Na i dusidusi ogo e na rawa ni vakavure vakasama vei keda ka da rawa ni da cakava vakataki keda ena noda dau tikotiko e so na ka e cauraki hiko e na i vola dusidusi ogo.

Kei rau sa vakamamui vinaka ni ko ni na vakaitavitaki kemuni ena kena vakayagataki vakayalomatua na nomuni i qoliqoli kei na i kanakana.

